

מוסף הארץ, ערב פסח, 10.4.98

השוד המושלם

יהודה שנהב

עולי עיראק הפסידו את כל הרכוש שהשאירו במולדתם כתוצאה מתרגיל פוליטי ציני של ממשלת ישראל, שנועד להתחמק מפיצויים לפליטים הפלסטינים.

בינואר 1952, כחצי שנה לאחר הסיום הרשמי של מבצע העלאת יהודי עיראק לישראל, נתלו בבגדד שני פעילים ציונים, יוסף בצרי ושלוש צאלח, באשמת החזקת חומר חבלה וזריקת פצצות במרכז העיר. שלמה הלל, שר לשעבר בממשלת ישראל וחתן פרס ישראל על פועלו למען יהודי עיראק, סיפר כי מילותיהם האחרונות של השניים כשהלכו לקראת מותם היו "תחי מדינת ישראל". לכאורה ניתן היה לצפות שיהודי עיראק בישראל יגיבו בזעם על מעשה התליה ויצאו להפגין בהמוניהם. אולם אסיפות האבל שאורגנו על ידי ראשי העדה הבבלית בערים שונות בארץ לא הצליחו לעורר הזדהות המונית עם המוצאים להורג. יותר מכך, במהלך חיפושי בארכיון משרד החוץ נתקלתי במסמך אישי מסווג אשר נשלח באותה עת מן המחלקה למזרח התיכון במשרד החוץ אל משה שרת. במסמך סיפר פקיד המשרד משה ששון לשר החוץ כי הרגשות המאפינות את מרבית העולים החדשים הן "רגשות השמחה לאד". עוד הוסיף שלא מעטים מתושבי המעברות, יוצאי עיראק, הגיבו על התליה במלים "זוהי נקמת אלוהים מהתנועה שהביאתנו עד הלום". תגובה זו מעידה על מחאה חריפה ויוצאת דופן. היא מצביעה על כך כי היו רבים מבין יוצאי עיראק שלא היו שותפים לתחושת שיבת ציון של הפעילים וראו בתנועה הציונית אחראית לכך שהובאו לישראל מתוך אינטרסים שאינם שלהם. למרות שמסמך זה הפתיע אותי בחומרת אמירותיו, לא הופתעתי מן הטון החתרני שבו. אבי הגיע לפלסטינה כנער בכוחות עצמו בשנת 1942 והצטרף לגרעין העיראקי של קיבוץ בארי. אמי לעומתו הובאה לארץ בשנת 1950 במסגרת מה שמכונה בהסטוריה הרשמית "מבצע עזרא ונחמיה". עוד בהיותי נער נחשפתי לפער גדול בין הגירסה הרשמית, זו אשר נלמדה בשעורי

; על רכוש שנלקח מהם ע"י פעילי התנועה ללא מתן קבלות או אסמכתאות בהבטחה כי יקבלו החזר בישראל; על פצצות אשר נזרקו בעיר לטענתם על מנת להבהיל את היהודים החוצה מבגדד; על התנגדות לפעילות תנועת החלוץ ועל חיכוכים רבים עם פעיליה ובין פעיליה. הם כעסו על מה שתפסו כהונאה של ממשלת ישראל בענין רכושם ועל הנסיון להציג את מבצע הבאתם לארץ כסיפור הירואי. הפער הזה בין הגרסאות הדהד בראשי שנים רבות. נכון, ספורי בית אמא אינם אלטרנטיבה למחקר מסודר. צריך לקחת בחשבון את מספר השנים הרב שחלף מאז התרחשו האירועים והזכרון ההולך ומתעמעם של המספרים. צריך לקחת בחשבון את הכעס הרב שהצטבר בליבם. צריך לקחת בחשבון כי הסטוריה פרטנית אינה יכולה לשמש תחליף להסטוריה מתועדת. אולם יש בסיפורים אלה ניצוץ המחייב התיחסות. יש בהם קול אלטרנטיבי אשר לא נשמע כאשר עוסקים בהסטוריה של "הגרסה מטעם". הם מעלים את האפשרות שלהסטוריוגרפיה הרשמית -- זו שנכתבה על ידי מומחים ומדענים באנציקלופדיות המקומיות כמו גם על ידי עסקנים יוצאי עיראק -- יש פרשנויות ועדויות אלטרנטיביות שדוכאו. המחויבות לעמדה הדוממת של ציבור גדול מקרב יוצאי עיראק היא אשר עומדת מאחורי הצורך לכתוב את הדברים הבאים.

אינני רוצה לעסוק כאן בפרשת הבאת יהודי עיראק במלואה. עשו זאת לפני בהצלחה רבה חוקרים כמו אליהו חדורי, אסתר מאיר, יוסף מאיר, עבאס שיבלק, שלמה סבירסקי, צבי יהודה, משה גת, דפנה צמחוני או נסים קוז. אני רוצה לעסוק בהיבט אחד של הפרשה העוסק ברכושם של יהודי עיראק ובזיקה בין רכוש זה ורכוש הפלסטינים פליטי 1948. לשם כך הלכתי אל הפרוטוקולים של הממשלות דאז, אל גנזך המדינה, ואל מסמכים ארכיוניים נוספים שהצטברו. התוצאה היא סיפור מרתק ומפותל אשר השלכותיו רלבנטיות עכשיו לא פחות מאשר אז.

באותם שנים, 1948-1951, מצאה עצמה ממשלת ישראל עומדת בפני שתי תביעות צולבות. האחת היתה תביעת האומות המאוחדות וממשלות ארה"ב ובריטניה לפצות את הפלשתינים פליטי 1948, על רכושם אשר הולאם על ידי האפוטרופוס הכללי של מדינת ישראל. השניה היתה זו של יהודי עיראק ושל באי כוחם בממשלת ישראל -- כמו השר בכור שיטרית -- לפצותם על הלאמת רכושם בידי ממשלת עיראק. אני מעונין להראות שבסבך המילכוד בין שתי התביעות ניצלה ממשלת ישראל את ההזדמנות שנקרתה בדרכה, פתחה חשבון של זיקה הדדית בין רכוש ערביי 1948 לבין רכוש יהודי עיראק, ותוך כך פטרה עצמה משתי התביעות גם יחד. מחד היא נימקה את אי-פיצוי הפלסטינים בעוול שגרמה ממשלת עיראק כאשר הלאימה רכוש היהודים, ומאידיך הפנתה את קהילת יהודי עיראק לתבוע פיצויים מממשלת עיראק. מניפולציה חשבונאית זו איפשרה לממשלת ישראל להתנער התנערות "לגיטימית" מאחריותה לפיצויים של הפליטים הערבים של 1948 תוך שהיא פוטרת את עצמה גם מאחריותה לפיצוי יהודי עיראק. תיאור מהלכיה החשבונאים של ממשלת ישראל בענין הרכוש של יהודי עיראק פותח צוהר חדש להבנת מה שקרוי בגרסתו הרשמית "מבצע עזרא ונחמיה", וחושף את התפרים הגסים של סיפור דאגתה של ממשלת ישראל לעולי עיראק כפי שהיא מופיעה בספרי הלימוד ובערכים המכובסים של האנציקלופדיות הישראליות. תחילת הפעילות הציונית בעיראק היתה במהלך מלחמת העולם השנייה. השליחים הציונים הראשונים הגיעו לעיראק בשנת 1942 כחילים של הצבא הבריטי או כנציגים של חברת סולל בונה. באותה עת התרכזו פליטים יהודים בגבול ברה"מ-איראן ושליחים אלו הגיעו לעיראק על מנת לבדוק אפשרות להתוות תוואי יבשתי למעבר יהודי אירופה לפלסטינה. רק לאחר מלחמת העולם, כשנודע עומק הטרגדיה באירופה, שימשו גם יהודי ארצות ערב יעד חשוב להגדלת המאזן הדמוגרפי יהודי בפלסטינה. בעיראק לא המתינה לשליחים מישראל קהילה בעלת אוריינטציה ציונית-מדינית. השליחים שהגיעו לעיראק, כמו אנצו סירני למשל, דיווחו כי אין ליהודי עיראק מחשבה ציונית ואפילו לא "אינסטינקט ציוני". למרות היותם גאים ביהדותם, ההגירה לישראל לא היתה אופציה אטרקטיבית עבור רוב יהודי עיראק. יהודים

האופציה להשאר בעיראק נסתימה בשל שתי סיבות לא בלתי תלויות. לקראת 1947-1948 התחיל מצבם של יהודי עיראק להיות בלתי נסבל. פעילותה האגרסיבית של התנועה הציונית בעיראק, הוצאתה מחוץ לחוק על ידי השלטונות והקמת מדינת ישראל הביאו את הערבים לזהות את היהודים עם הציונות. במקביל התגברה הלאומנות בעיראק וגיבשה עמדה אנטי-יהודית. שתי מגמות אלה לא היו בלתי תלויות. יהודי עיראק נלכדו חסרי אונים בין הפטיש הציוני והסדן הלאומני-עיראקי.

בישראל באותה עת הועלתה שאלת מצבם של יהודי עיראק בפני הממשלה בהזדמנויות שונות, בעיקר ביוזמת שר המשטרה בכור שיטרית. אחת מן האפשרות שעלתה היתה חילופי אוכלוסין. למשל, בחודש ספטמבר 1949 התעניין בכור שיטרית אצל ראש הממשלה ושר החוץ שלו *היאם אפשר לבוא לידי איזה הסכם שהוא על טראנספר* " בין יהודי עיראק לבין הפליטים הפלסטינים. בן גוריון ושרת לא היו מעוניינים כנראה להעלות סוגיה זו לדיון ופטרו אותו בנזיפה: *"זוהי בעצם שאילתא ולא העמדת שאלה לדיון ... אם מר שיטרית מתעניין בענייני עליה - אינו מוכרח להטריד את הממשלה בעניין ... יש מוסד מיוחד לכך ושם היו אומרים לו באיזה קשיים נתקלים בהעלאת אנשים ..."* (ישיבת ממשלה מיום 6.9.49).

באמצע חודש אוקטובר 1949 נתפרסמו בעתונות הישראלית ידיעות המצביעות על כוונה עיראקית להציע טרנספר בין ישראל ועיראק. יש אף עדויות על כך שנורי סעיד, ראש ממשלת עיראק, היה מעוניין באפשרות כזאת. בן-גוריון ושרת התעלמו מן ההצעות ומן האיתותים הללו וגיבשו מדיניות סרבנית, למרות האינטרס של ממשלת ישראל לכאורה לקבץ את הפזורה העיראקית בישראל. אמר על כך בן-גוריון: *"בעיני תמוה כל הדיבור על חליפין. ברור שאם יהודי עיראק יוכלו לצאת, נקבל אותם ולא נשאל שאלות של חליפין"*

ש; של רכוש או של חוסר רכוש" (ישיבת ממשלה מיום 25.10.49). בן-גוריון כמו גם שרת היו מודעים "למחיר הכבד" שידרש ממנה אם תכנס להסכמים קונקרטיים עם ממשלת עיראק: שיבת פליטי 1948 ו/או פיצויים. בחודש מרץ 1950 חוקק בית הנבחרים העיראקי חוק ויתור על נתינות. חוק זה איפשר לכל אזרח המעוניין לצאת את עיראק תוך ויתור על נתינותו ואובדן זכות החזרה לעיראק בעתיד. החוק הוגבל לשנה אחת ולא כלל הגבלות לגבי רכוש. בעת ההיא כבר ידעה ההסתוריה הציונית נסיונות לחילוץ רכוש יהודי. תום שגב מספר למשל בספרו **המליון השביעי** כי בשנת 1934, חודשים אחדים לאחר שהיטלר תפס את השלטון יצא לברלין ד"ר ארתור רופין בכדי לנהל משא ומתן על הגירת יהודים גרמנים והעברת רכושם לפלסטינה. באמצעות חברות נאמנות שהוקמו בגרמניה ופלסטינה הועברו כ-30 מליון דולר.

כחודש לאחר חקיקת החוק נעשו נסיונות לחלץ את הרכוש היהודי בעיראק. באפריל 1950 דיווח עזרא דנין, יועץ למחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ ואיש הש"י, כי נתבקש ע"י משרד ראש הממשלה להחליף את רכושם של ערבים ישראלים -- נוכחים ולא נפקדים אשר "רצו לעזוב" משום "שלא הסתגלו למדינה היהודית" -- עם רכוש יהודי עיראקי. עוזי בניזימן ועטאללה מנצור מספרים בספרם **דיירי משנה** כי דנין כתב לשר האוצר את הדברים הבאים:

ינתבקשתי ע"י ה'יה' י. פלמון וז. ליף בשם ראש הממשלה ושר החוץ לנסות לבדוק אם קיימת אפשרות להחליף רכוש של ערבים ישראלים בלתי נפקדים (ההדגשה במקור י.ש.) ברכוש יהודים בעיראק. הודגש שהבדיקה תעשה לגבי עיראק ולא לגבי יתר מדינות ערב ושלא לנסות לשלב בנושא זה רכוש ערבים נפקדים."

ההצעה של ראש הממשלה ושר החוץ היוותה למעשה תכנית לטרנספר מתוכנן של ערבים ישראלים נוכחים. ז' ליף, יועץ לענייני קרקע וגבולות במשרד ראש הממשלה כבר החל לפעול למימוש ההצעה. הוא כתב לראש הממשלה, שר החוץ ושר האוצר כי

"בתור אמצעי ראשון הייתי מיעץ להורות לנציגנו בפרס לבוא בדברים עם חוגים מבין היהודים בעיראק על מנת שיפסיקו את המכירה הסיטונית של נכסים במחירים ירודים ולרמוז להם כי יש סיכוי שיוכלו לחסל את רכושם בתנאים יותר טובים על בסיס של חליפין".

כל נסיונות התיווך נכשלו ורכושם של יהודי עיראק לא הובא לארץ. במרץ 1951 מלאה שנה למתן אפשרות היציאה מעיראק. פסיכוזת העליה שיצרו הפעילים הציונים במקום היתה בעיצומה. עד אז יצאו את עיראק בפועל כ-35,000 יהודים. השאר, כ-105,000 יהודים נרשמו ליציאה אשר התנהלה בעצלתיים בשל עיכובים שמקורם בארץ (שיטת קווטות שהופעלה על ידי מחלקת העליה של הסוכנות) והמתינו לתורם משוללי אזרחות. ב-10 במרץ אותה שנה הגיש נורי סעיד, ראש ממשלת עיראק, הצעת חוק לבית הנבחרים ולסנאט על הקפאת רכושם של היהודים משוללי הנתינות. כדי למנוע עסקאות בפרק הזמן שבין חקיקת החוק והפעלתו סגר משרד האוצר העיראקי את הבנקים לשלושה ימים והמשטרה החלה בפעולה למימוש. חנויות יהודים נסגרו ונחתמו, כלי רכב ורכוש הוחרמו, ונערכו חיפושים בבתים. בעקבות חקיקת החוק להלאמת הרכוש התיעץ משה שרת עם חבריו לשולחן הממשלה על האופן שבו יש להגיב:

"... מתעוררת השאלה מה יכולים אנו לעשות? פניה לאנגליה ולאמריקה אפשרית כמובן ... אני מניח שיסרבו ... הם יכולים לומר: אתם לקחתם הרכוש של הערבים שעזבו את ארץ ישראל, מסרתם את הרכוש לידי אפוטרופוס, אותו הדבר עושים הם...."

בדיון זה מדווח שרת על לחץ מצד קהילת יוצאי עיראק בישראל:

"... יש בקרב העדה הבגדדית התרגשות עצומה. כנראה שאקבל היום משלחת מהם, הם ודאי יביאו עצה להחרים רכושם של כל הערבים שישנו בישראל ושניתן לאנשים אלה רכוש הערבים אשר בידי המדינה. אין אני צריך להסביר לכם, הרי אתם מבינים איזו בעיה מתעוררת על ידי כך ..."

רוב חברי הממשלה הסכימו שאופצית העברת הרכוש הפלסטיני לידי יוצאי עיראק אינה סבירה. במקומה נולדה התחכמות חשבונאית:

שרת: *"אפשרי עוד דבר: הכרזה מצדנו שכל זה יובא בחשבון בתשלום פיצויים, בהסדר סופי ... אם לעת עתה לא הסתלקנו מהפרינציפ של תשלום פיצויים אנו מכריזים שאת ערך הרכוש הזה ננכה..."*

אולם השר שיטרתית עדיין התעקש לשכנע את הממשלה לעשות מעשה של ממש ולא לייצר "מילים בעלמא":

"היהודים העיראקים ... מתכוננים לבוא למשרד החוץ, ושר החוץ יצטרך לקבלם, איני חושב שנוכל להסתפק במילים בעלמא, אין ספק שדרישתם לגבי רכוש הערבים בישראל יש לה יסוד. אין אנו יכולים לומר שזכינו מן ההפקר. מצבם הוא תוצאה מיצירת מדינת ישראל ועלינו לחשוב על דרך פיצוי, פיצוי מהרכוש הערבי. אחרת הם יכולים לטעון בצדק: אילולא מדינת ישראל, הרי ישבנו שם מאות שנים כאנשים חופשיים, עסקנו במסחר ובמלאכה, עשינו עושר ורכוש, ואם נאמר להם שאין לזה שום נגיעה - נגדיל את המדורה..... "

השר קפלן נבהל מן החלק השני בדבריו של השר שיטרתית ומזהיר אותנו מפני נסיון להציג את ממשלת ישראל כמי שגרמה עוול ליהודי עיראק:

"...לשר שיטרתית הייתי אומר שעליו להזהר מלומר: בעצם יכלו יהודים אלה לשבת במנוחה בעיראק, אלא מדינת ישראל הכריחה אותם לעזוב את ארצם, כאילו הם רק קורבנות מדינת ישראל.... אם לקבל את דברי השר שיטרתית, הרי ... אפשר ללכת הלאה ולומר שמדינת ישראל חייבת פיצויים לכל אחד ואחד הבא לישראל, גם בפולניה לוקחים את הכסף מהיהודים העולים לישראל, לא רק בעיראק."

1991- למרץ הביא שרת בפני הכנסת את תגובת ממשלת ישראל על החלטת הפרלמנט העיראקי להקפיא את רכושם של יהודי עיראק. בתגובה זו אימץ את ההצעה שהעלה בישיבת הממשלה וכרך באופן רשמי ובלתי משתמע לשני פנים את שני החשבונות -- זה של יהודי עיראק ואלה של פליטי 1948 -- לידי משוואה אחת:

"... על ידי הקפאת רכושם של רבבות יהודים עולים לישראל - נעדרו נתינות כיום ואזרחי ישראל מיד עם עלייתם -- פתחה ממשלת עיראק חשבון בינה לבין מדינת ישראל. קיים כבר חשבון בינינו לבין העולם הערבי והוא חשבון הפיצויים המגיעים לערבים שיצאו את שטח ישראל ונטשו רכושם ... המעשה שביצעה עכשיו ממלכת עיראק ... מכריח אותנו להצמיד את שני החשבונות ... שווי הרכוש היהודי שהוקפא בעיראק יובא על ידינו בחשבון לגבי הפיצויים שהתחייבנו לשלם לערבים שנטשו רכוש בישראל."

החלטה זו, המקזזת את רכוש יהודי עיראק עם רכוש הפלסטינים, מתיחסת להונם של יהודי עיראק לא כאל הון פרטי אלא כאל "הון לאומי", השייך לממשלת ישראל. זהו למעשה צעד נוסף בהלאמת רכושם של יהודי עיראק, הפעם על ידי ממשלת ישראל. במסמך של משרד החוץ אל ועדת הפיוס נכתב כי ממשלת ישראל התחייבה לתרום לפתרון בעית הפליטים, אולם "היא לא תוכל לעמוד בהתחייבותה זו, אם בנוסף לשאר המחויבויות לקליטת עליה, תמצא עצמה צריכה לדאוג לשיקום 100,000 יהודים עיראקים". מדברים אלו ניתן היה להבין כאילו לולא הקפאת רכושם הפרטי של יהודי עיראק ישראל היתה דואגת לפיצוי הפליטים.

בדיון שהתקיים בכנסת בעקבות הודעתו של שרת גינו כל נציגי הסיעות את צעדיה של ממשלת עיראק. תופיק טובי נציג המפלגה הקומוניסטית כינה הקפאת הרכוש "צעד ריאקציוני" "גזעני" ו"פשיסטי". חלק מיושבי הבית השוו את הקפאת הרכוש ל"שוד הנאצי". מאיר ארגוב ממפא"י הודיע שאמנם ממשלת ישראל התכוונה לקחת חלק בסידור הפליטים, "אך עכשיו, אחרי השוד ששדדו את יהודי עיראק, נהיה פטורים מחובה זו". ביקורת ישירה על עמדת הממשלה נשמעה רק על ידי אליהו אלישר מרשימת הספרדים, יעקב מרידור מחירות וישראל רוקח מן הציונים הכלליים. אליהו אלישר ביקר את העובדה שהממשלה התעכבה בקצב הבאת היהודים בשנה שקדמה להקפאת הרכוש. הוא התריע על שיטת ה"קוטה" (מכסות ההגירה) שהופעלה כלפי יהודי עיראק וגילה כי שר החוץ דחה את בקשתו ובקשת ב. שיטרית לזרז את הבאתם לארץ.

הצהרתו של שרת שכרכה את הלאמת הרכוש העיראקי עם הרכוש הפלסטיני טמנה בחובה הבטחה לפיצוי יהודי עיראק על רכושם שהולאם. ההודעה -- שלהשלכותיה יפנה שרת עורף בעתיד -- הרגיעה את ביקורתם החריפה של יהודי עיראק על חוסר המעש של הפעילים הציונים בנוגע להצלת רכושם ואף יצרה בהם ציפיות רבות. הם היו בטוחים שממשלת ישראל עומדת לפצות אותם על הרכוש אותו הם משאירים מאחוריהם. במברק שנשלח מן הפעילים הציונים בעיראק למשרד החוץ נאמר:

"הודעת שרת בכנסת עשתה הד חיובי מאוד הן בקרב היהודים והן בקרב הערבים. היהודים האמינו שיש להם על מה לסמוך, הרגשת הדיכאון ששררה בקרבם הוקלה בהרבה.... היהודים בעלי רכוש מוקפא פונים אלינו לשאול באם חייבים יהיו להציג מסמכים בארץ המוכיחים את בעלותם על הרכוש שהוקפא, אם כן איך יועברו מסמכים אלה".

יצחק רפאל, ראש מחלקת העליה של הסוכנות, ציין ביומנו בסיפוק את העובדה שהודעת שרת הרגיעה את תחושות הקיפוח בקרב יהודי עיראק. מעודד מהכרזת שרת פנה נעים סופר יו"ר "תנועת יהודי עיראק והמזרח בישראל" לממשלת ישראל לממש את החלטתה לאלתר. מפניתו ניתן ללמוד כי הסיק שפיצוי עולי עיראק יעשה מתוך הרכוש הערבי בישראל הנמצא בידי האפוטרופוס הכללי. גם ההודעות מעיראק וגם פניתו של נעים סופר מעידים על הצפיה הרבה שנוצרה בעקבות הודעתו של שרת. פניתו של נעים סופר אל ממשלת ישראל הדליקה נורות אדומות במשרד החוץ. פקידי המשרד ענו אומנם לכותב והבטיחו לו כי "דאגתה המתמדת של ממשלת ישראל נתונה לגורל רכושם של יהודי עיראק", אולם במקביל שלחו מזכר פנימי למנכ"ל משרד ראש הממשלה בו הזכירו כי אם יהיה רישום של רכוש יהודי עיראק, מטרתו רק "לנכות את ערך הרכוש היהודי המוקפא בעיראק מתשלום הפיצויים לרכוש הערבי הנטוש". המזכר גרס כי ממשלת ישראל לא תוכל לפצות את יהודי עיראק מ"בלי לפתוח את השערים לגל של תביעות פרטיות מרבבות פליטים ערבים שהיו פעם בעלי רכוש כלשהוא בארץ ישראל". משרד החוץ הציע איפוא להחזיק את עולי עיראק בני ערובה של ממשלת ישראל, הצעה שנתקבלה הלכה למעשה. הצהרתו של שרת בכנסת הופנתה גם לאוזני המעצמות הגדולות אל מול תביעתן שישראל תפצה את הפלסטינים פליטי 1948. למרות שבעבר הביע שרת התנגדות לאופציה של טרנספר, הלאמת הרכוש היהודי בעיראק שימשה עבורו הזדמנות זהב להכניס את שלד הזכויות הפלסטיניות לארון סגור. בעוד ששרת עצמו ידע שהרכוש הפלסטיני שנגזל היה לאין שעור גדול מן ההערכות לגבי הרכוש היהודי בעיראק, הוא איפשר למשרד החוץ "לשחרר" הערכות מוגזמות לגבי היחס בין שני החשבונות. במברק אל צירות ישראל בפאריס כותב ולטר איתן בשם שר החוץ (16.9.51): "... שחרור הדדי של פקדונות מוקפאים צריך

מיד עם סיום המבצע, אשר במסגרתו הובאו 120,000 יהודים מעיראק, הפנתה אליהם ממשלת ישראל עורף. משרד החוץ התנגד להקמת משרד ממשלתי מיוחד שיטפל ברישום תביעות העולים מעיראק על בסיס רכושם שהוקפא. כפי שמספר משה גת, בספרו **קהילה יהודית במשבר**, שרת הבהיר כי **ישווי הרכוש היהודי שהוחרם בעיראק יבוא בחשבון כשתבוא השעה לדון בפיצויים. שעה זו טרם באה, אין לדעת מתי תבוא והענין כולו הוא בבחינת חזון למועד".**

הצהרתו של שרת על כך שענין הרכוש היהודי יבוא בחשבון עתידי עמדה למבחן אמפירי פעמיים. פעם באמצע שנות החמישים ופעם במסגרת הסכמי השלום עם מצריים. בשנת 1955, הוקמה ועדה ציבורית לרישום תביעותיהם של עולי עיראק. הועדה סיכמה עבודתה בדו"ח מיום 17.12.56 שהועבר למשרד החוץ אולם נותר ללא טיפול. מסמכים ארכיונים מעידים על כך שדו"ח זה לא הובא לסדר היום על מנת לדאוג לרכושם של יהודי עיראק אלא על מנת שישמש את ממשלת ישראל מול תביעות לפיצויים על הרכוש הערבי שהולאם על ידי האפוטרופוס הכללי. עדות למעשה הזו נמצאת כבר במסמכי הקמת הועדה שחיברה את הדו"ח. פקידי המשרד אשר ביקשו להסתיר את מעשה המניפולציה כתבו:

"מציעים לא להכריז, לפחות בינתיים, כי רישום התביעות האישיות נעשה בכוונה לנכות את ערך הרכוש היהודי המוקפא בעיראק מתשלום הפיצויים לרכוש הערבי הנטוש"

הפקידים אף הציעו שלא יהיה זה משרד ממשלתי אשר יערוך את הרישום בכדי שממשלת ישראל לא תיטול על עצמה באופן רשמי את האחריות כלפי יהודי עיראק. מספר חודשים לאחר מכן, ערב הקמת הועדה באוקטובר 1955, קבע ראש הממשלה כי עולי עיראק אשר יציגו תביעותיהם לא ישאלו על המטלטלין שעזבו בבתייהם שכן **"רישום כזה עלול לעמוד בסתירה למדיניות**

עקרון משוואת הקיזוז של ממשלת ישראל עמד בפני מבחן אמפירי נוסף בהסכם השלום עם מצרים. כאשר העלה שלמה הלל בשנת 1979 בכנסת את הזיקה בין הסכם השלום לרכושם של היהודים פטר אותו מנחם בגין באמירה סתמית, כפי שכותב הלל עצמו: "... הבעיה של הרכוש היהודי שנגזל במדינות ערב, לא רק במדינה אחת, הועלתה ותועלה בכל הדיונים. היא גם הועלתה ותועלה בדיון שבינינו ובין מצרים, כשהסכמנו שתקום ועדה לתביעות וכל צד יגיש את תביעותיו. ובבוא היום, אנחנו נגיש את התביעה להחזר אותו רכוש שנלקח שלא כדין". ההסכם עם מצרים נחתם, אולם התביעה להחזר רכוש יהודי לא הועלתה. ממשלת ישראל לא קיבלה על עצמה אחריות לפיצוי אף אחד מן הצדדים ל"משוואת הטרנספר" שיצרה בעצמה.

פתיחת החשבון ההדדי הינה צומת הסטורית חשובה המלמדת אותנו משהו על התיאוריה הפוליטית, המוסרית והמדינית שהנחתה את ממשלת ישראל בטיפול ביהודי עיראק כמו גם בערביי 1948. ממשלת עיראק הקפידה את רכוש יהודי עיראק. בעקבותיה, "הלאימה" ממשלת ישראל את רכושם של יהודי עיראק הלאמה סימבולית שכן התייחסה אליו כאל רכוש של המדינה לכל דבר וענין. למשל, התיקים בארכיון המדינה, בהם רוכזו התכתבויות משרד החוץ בענין רכוש יהודי עיראק ובהם מצאתי חלק מן המסמכים המוצגים כאן נושאים את הכותרת המסגירה "הגנה על רכוש ישראל". לאחר שהגדירה רכוש זה כרכוש ישראלי הרשתה לעצמה ממשלת ישראל להשתמש בו -- ריטורית, סימבולית ומשפטית -- כרכוש מדינתי לכל דבר. היא הרשתה לעצמה להעלות תביעות לקיזוזים בשמו של רכוש זה אשר לא היה רכוש.

במהלך מלחמת 1948 נגזל וננטש רכוש ערבי רב בתחומי ארץ ישראל המנדטורית. ההערכות לגבי שווי של הרכוש הפלסטיני אשר מנוהל על ידי האפוטרופוס הכללי אינן אחידות. מקורות ערביים העריכו אותו בסכום של כ 2.5- מיליארד דולר. בישיבת ממשלה סודית שהתקיימה בנובמבר 1951 גילה

יותר מכך, על מנת לתת תוקף למשוואת הקיזוז היה צריך לבטל את לאומיותם של הפלסטינים ולהגדירם כחלק מ"אומה ערבית מאוחדת" שעיראק וממשלות ערביות אחרות הן חלק ממנה. עמדה זו הביאה את ישראל לאחת האשליות הגדולות בהסטוריה הקצרה שלה ("אין עם פלסטיני"). משוואת הקיזוז של ממשלת ישראל הבנתה באופן ציני את האינטרסים של יהודים וערבים כאינטרסים מנוגדים מראש. כאשר מחפשים את השורשים לאנטגוניזם בין יהודים מארצות האיסלם לבין הערבים -- אנטגוניזם שמקורותיו חורגים מן הדיון כאן -- אין לפסוח על האופן בו שימשו התנועה הציונית ואחריה ממשלת ישראל גורם מסכסך בין ערבים ליהודי ארצות ערב כפי שנלמד מן המקרה של יהודי עיראק.

פרופ' יהודה שנהב הינו ראש החוג לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה באוניברסיטת תל-אביב.